

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΟΙ ΕΝΝΟΙΕΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

1.1 Η Περιφερειακή Επιστήμη

Ο κλάδος της Περιφερειακής Επιστήμης¹ είναι ένας σχετικά νέος κλάδος, ο οποίος αναπτύχθηκε, κυρίως, μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν το μέγεθος των ανισοτήτων μεταξύ των επιπέδων ανάπτυξης των περιφερειών άρχισε να αυξάνεται σημαντικά και η σχέση μεταξύ της «οικονομίας» και του «χώρου» απέκτησε ενδιαφέρουσα και ιδιαίτερη σημασία. Τα δυο **βασικά ερωτήματα** που απασχόλησαν τους επιστήμονες τα τελευταία πενήντα χρόνια, δηλαδή μετά τη δεκαετία του '50, τα οποία αποτέλεσαν και αποτελούν τα **θεμελιώδη ερωτήματα** της Περιφερειακής Επιστήμης, αφορούν την αύξηση του μεγέθους των περιφερειών και τη διαφορετική ταχύτητα οικονομικής ανάπτυξης ή ευημερίας κάθε περιφέρειας.

Ανατρέχοντας στο παρελθόν, διαπιστώνουμε ότι για πολλά χρόνια ο «χώρος» αποτελούσε μια μεταβλητή με περιορισμένη ή υποβαθμισμένη σημασία. Στις αρχές του 20ού αιώνα εμφανίστηκε ένας προβληματισμός σχετικά με την επίδραση του χώρου στις τιμές των οικονομικών, κοινωνικών ή φυσικών μεταβλητών και συνειδητοποιήθηκε η σημασία του στην ανάλυση των ανθρωπίνων προβλημάτων. Αργότερα, πολλές μεθοδολογίες ή υποδείγματα οικονομικών και κοινωνικών επιστημών ενσωμάτωσαν τη χωρική διάσταση και επιδιώχθηκε να δοθεί απάντηση σε ερωτήματα που αφορούσαν χωρικές κατανομές πολλών φαινομένων.

Γενικότερα, η παραδοσιακή οικονομική ανάλυση είχε παραμελήσει τη χωρική διάσταση των οικονομικών φαινομένων, εκτιμώντας ότι ο μηχανισμός της αγοράς ήταν ικανός να εξαλείψει κάθε διαπεριφερειακή ανισορροπία στις τιμές οικονομικών μεγεθών, όπως οι μισθοί, τα εισοδήματα, οι τιμές των αγαθών, τα επίπεδα ευημερίας, κ.λπ. Ο «κόσμος» θεωρούνταν αδιάστατος, ενώ οι οικονομικές δραστηριότητες αντιμετωπιζόνταν ως να ελάμβαναν χώρα «*στο κεφάλι μιας καρφίτσας*». Η σημασία της άριστης χωρικής κατανομής των οικονομικών δραστηριο-

1. Η διαμόρφωση της Περιφερειακής Επιστήμης (Regional Science) ως ξεχωριστού επιστημονικού κλάδου οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στον αμερικανό καθηγητή Walter Isard.

τήτων και του πληθυσμού είχε υποτιμηθεί, ενώ το ενδιαφέρον εστιαζόταν στα προβλήματα που συνδέονταν με τη γενικότερη οικονομική ανάπτυξη, τη σταθερότητα και την εξέλιξη της εθνικής οικονομίας. Σε πολλές περιπτώσεις, οι επιπτώσεις του παράγοντα «χώρος» στη λειτουργία της οικονομίας θεωρούνταν ως δευτερεύουσας σημασίας σε σχέση με την επίδραση του παράγοντα «χρόνος».

Επιστημονικοί κλάδοι, όπως η Χωροταξία, η Αστική Γεωγραφία, η Οικονομική Γεωγραφία και η Δημογραφία ενδιαφέρθηκαν με άμεσο ή έμμεσο τρόπο ενωρίτερα από την Περιφερειακή Επιστήμη για τα προβλήματα του χώρου, ενσωματώνοντας στις μεθοδολογίες και τα υποδείγματά τους σχετικές μεταβλητές. Συγχρόνως, με τη διεύρυνση των περιφερειακών οικονομικών ανισοτήτων, η Χωροταξία ως επιστημονικός κλάδος διεύρυνε το περιεχόμενό της, ενώ η χωροταξική και η περιφερειακή πολιτική αύξησαν το κοινό επιστημονικό τους πεδίο. Παράλληλα, έννοιες όπως «**απόσταση**», «**χώρος**», «**περιφέρεια**» ενσωματώθηκαν στις θεωρίες και τα υποδείγματα οικονομικής ανάπτυξης. Η Χωροταξία, ως ασχολούμενη με την άριστη κατανομή στο χώρο οικονομικών και κοινωνικών συγκεντρώσεων στα χωροταξικά σχέδια που εκπονεί, συμπεριλαμβάνει πλέον και τη μεταβλητή «**ισόρροπη ανάπτυξη**». Η Περιφερειακή Οικονομική στοχεύει στην οικονομική ανάπτυξη των περιφερειών και τη μείωση των χωρικών οικονομικών ανισοτήτων σε ένα πλαίσιο που διασφαλίζει τη βέλτιστη εθνική οικονομική ανάπτυξη.

Υπό μια γενική θεώρηση, οι οικονομικές δραστηριότητες εμφανίζονται, πραγματοποιούνται και αναπτύσσονται στο χώρο. Στη λήψη πολλών οικονομικών και κοινωνικών αποφάσεων υπεισέρχεται άμεσα ή έμμεσα η χωρική διάσταση, όπως για παράδειγμα στις αποφάσεις αναφορικά με τον τόπο εγκατάστασης των επιχειρήσεων. Στις αποφάσεις αυτές, η έννοια της «απόστασης» έχει ιδιαίτερη σημασία για το τελικό αποτέλεσμα των αποφάσεων. Έτσι, η σωστή χωροθέτηση μιας επιχείρησης επηρεάζει πολλές φορές τη βιωσιμότητά της στον ίδιο βαθμό με την τεχνολογία που χρησιμοποιείται, ή την «ποιότητα» των παραγωγικών συντελεστών.

Οι φυσικοί πόροι και γενικότερα οι παραγωγικοί συντελεστές δεν ισοκατανέμονται στον γεωγραφικό χώρο, ενώ οι οικονομικές δραστηριότητες συγκεντρώνονται σε συγκεκριμένες θέσεις (πόλεις ή περιφέρειες). Η ποιοτική και ποσοτική χωρική ανισοκατανομή των πόρων και των οικονομικών δραστηριοτήτων δημιουργεί διαφορετικές αμοιβές στους παραγωγικούς συντελεστές, διαφορετικά επίπεδα οικονομικής ανάπτυξης και κοινωνικής ευημερίας στις περιφέρειες. Η παράμετρος «χώρος» αποτελώντας πηγή οικονομικών πλεονεκτημάτων ή μειονεκτημάτων, αφού διαμορφώνει χαμηλή ή υψηλή προσιτότητα (accessibility) σε κάποιες περιοχές, οικονομίες συγκέντρωσης και συσσώρευση παραγωγικής διαδικασίας σε ορισμένες θέσεις, κ.λπ., επηρεάζει τη συνολική λειτουργία του οικονομικού συστήματος.

Η εισαγωγή της μεταβλητής «**χώρος**» στην οικονομική ανάλυση, η οποία τις περισσότερες φορές προσομοιώνεται με τη μεταβλητή «**απόσταση**», δημιουργεί σε μια περίπλοκη κατάσταση, γιατί εισήγαγε επιπλέον ατέλειες στο μηχανισμό της

αγοράς της νεοκλασικής οικονομικής ανάλυσης. Πλέον, η μεταβλητή «χώρος» αυξάνει τη σημασία της στην ανάλυση της κοινωνικής ευημερίας, αφού η οργάνωσή του εμφανίζει αλληλεπίδραση με τα προβλήματα που σχετίζονται με τις οικονομικές και κοινωνικές μεταβολές. Η Περιφερειακή Επιστήμη ενσωματώνει τον παράγοντα «χώρος» στην ανάλυση λειτουργίας της αγοράς περιλαμβάνοντας, συνήθως, τη μεταβλητή «απόσταση» σε θεωρίες ή υποδείγματα που ερμηνεύουν και ρυθμίζουν το σχηματισμό των τιμών, της ζήτησης, της παραγωγικής ικανότητας, τα επίπεδα παραγωγής και ανάπτυξης και την κατανομή του εισοδήματος μεταξύ των περιφερειών.

Ποιοι **ασχολούνται** και **ποιους αφορά** η **Περιφερειακή Επιστήμη**; Κατά τον Isard (1974), η Περιφερειακή Επιστήμη βρίσκεται στο κέντρο και τα όρια πολλών άλλων επιστημονικών κλάδων, και ως εκ τούτου κατακτήθηκε από επιστήμονες όλων των γειτονικών πεδίων. Αναπτύχθηκε γιατί άλλες επιστήμες παρέβλεψαν σημαντικές αναλυτικές προσεγγίσεις σε αστικά και περιφερειακά προβλήματα. Στην Περιφερειακή Επιστήμη συναντούμε γεωγράφους που ασχολούνται με την ανάπτυξη υποδειγμάτων, στα οποία ενσωματώνουν τη γεωγραφική απόσταση, και οικονομολόγους που διερευνούν αστικά και περιφερειακά προβλήματα χρησιμοποιώντας τα «εργαλεία» που προσφέρει η οικονομική επιστήμη. Επίσης, συναντούμε αρχιτέκτονες και μηχανικούς, οι οποίοι θέλουν να σχεδιάσουν έργα και να μελετήσουν τεχνικά προβλήματα ενσωματώνοντας στις μελέτες τους τη χωρική διάσταση σε αστική ή περιφερειακή κλίμακα, να επιλύσουν τα προβλήματα των αστικών και διαπεριφερειακών μεταφορών και να προγραμματίσουν τα έργα με κριτήριο την αναπτυξιακή περιφερειακή τους συνεισφορά.

Επιπλέον, συναντούμε γεωπόνους, δασολόγους και περιβαλλοντολόγους που ασχολούνται με την ανάπτυξη αγροτικών περιοχών και τη σχέση αυτής της ανάπτυξης με το περιβάλλον, κοινωνιολόγους και δημογράφους που εισάγουν στον επιστημονικό τους προβληματισμό σημαντικούς οικονομικούς παράγοντες και τις χωρικές διαφορές που υπάρχουν στο αντικείμενό τους, πολιτικούς επιστήμονες που ενσωματώνουν στις μελέτες τους αστικούς και περιφερειακούς οικονομικούς παράγοντες, δικηγόρους που ενδιαφέρονται για τις διαφορές στην απονομή της κοινωνικής δικαιοσύνης μεταξύ διαφορετικών περιοχών.

Τέλος, είναι δυνατόν να βρούμε και επιστήμονες άλλων πεδίων που άμεσα ή έμμεσα ενσωματώνουν στις μελέτες τους την «απόσταση» και το «χώρο», και κατά συνέπεια, δείχνουν ενδιαφέρον για την εξέλιξη και τα μεθοδολογικά «εργαλεία» της Περιφερειακής Επιστήμης. Συμπερασματικά, η Περιφερειακή Επιστήμη δημιούργησε ένα πεδίο όπου συναντώνται πολλοί επιστήμονες, γεγονός που δείχνει την ικανότητά της να ενώνει γειτονικούς επιστημονικούς χώρους, και τους επιστήμονες να ανακαλύπτουν κοινά προβλήματα και επιστημονικά ενδιαφέροντα.

1.2 Ορισμός της περιφέρειας

Για την κατανόηση των εννοιών «περιφερειακή ανάπτυξη», «περιφερειακή πολιτική», «περιφερειακή ανάλυση» θα πρέπει να περιγραφεί και να αναλυθεί η σημασία του όρου «**περιφέρεια**», αφού αποτελεί την πρωταρχική παράμετρο κάθε προβλήματος περιφερειακής οικονομικής ανάλυσης. Για τη μελέτη κάθε προβλήματος ή οικονομικού φαινομένου, στο οποίο περιέχεται η διάσταση του χώρου, θα πρέπει να υπάρχουν στοιχεία, τα οποία να αφορούν συγκεκριμένες και ορισμένες γεωγραφικές μονάδες, οι οποίες είναι δυνατόν να οριστούν ως περιφέρειες. Με τη χρήση της έννοιας «περιφέρεια» επιτυγχάνεται η απλοποίηση της οικονομικής πραγματικότητας και η ευδιάκριτη ταξινόμηση των διατιθέμενων στοιχείων αναφορικά με τη γεωγραφική τους θέση, ενώ η κατασκευή και η χρήση υποδειγμάτων και μεθοδολογιών ποσοτικής ανάλυσης προϋποθέτει σαφή ορισμό των ορίων των περιφερειών.

Σε πολλά υποδείγματα χωρικής ή περιφερειακής ανάλυσης οι περιφέρειες αντιμετωπίζονται ως **σημεία ή κόμβοι** που συνδέονται μεταξύ τους με δίκτυα (οδικά, μεταφορικά, τηλεπικοινωνιών, ροής εμπορίου, πληθυσμού, τεχνολογίας και πληροφοριών, κ.λπ.). Ανάλογα, για την απεικόνιση του χώρου μπορεί να χρησιμοποιηθεί η απόσταση, η έκταση και ο τόπος εγκατάστασης. Έτσι, σε πολλές μελέτες στην Ελλάδα, για λόγους απλοποίησης των υπολογισμών, ο νομός ταυτίζεται με την πρωτεύουσά του, όπου υποτίθεται ότι είναι συγκεντρωμένες όλες οι δραστηριότητές του, και οι αποστάσεις μεταξύ των νομών ταυτίζονται με τις αποστάσεις μεταξύ των πρωτευουσών τους.

Η Περιφερειακή Επιστήμη αναφέρεται προφανώς σε περιφέρειες. Τι σημαίνει όμως και πώς ορίζεται ο όρος «**περιφέρεια**»; Οι περιοχές, τα προβλήματα των οποίων μελετά ο περιφερειακός επιστήμονας, μπορεί να διαφέρουν μεταξύ τους ως προς το μέγεθος. Μπορεί να είναι μικρές κοινότητες, ή πόλεις που επιδιώκουν να προσελκύσουν μια βιομηχανική δραστηριότητα για να λύσουν τα προβλήματα της ανεργίας και της ανάπτυξης. Μπορεί όμως να έχει μεγάλες διαστάσεις και να αφορά μια διοικητική περιφέρεια (π.χ. Κ. Μακεδονία, Θεσσαλία).

Η περιφέρεια δεν αποτελεί ένα γεωμετρικό σχήμα, αλλά είναι μια συνεχόμενη γεωγραφική ενότητα που χαρακτηρίζεται από ορισμένα οικονομικά, κοινωνικά κ.λπ. χαρακτηριστικά που τη διαφοροποιούν. Σε σχέση με τη «χώρα», αποτελεί ένα πιο «ανοικτό» οικονομικό σύστημα, και η ύπαρξή της είναι κατά κάποιο τρόπο θεωρητική, ενώ μπορεί να οριστεί ως προς ένα συγκεκριμένο επίπεδο αναφοράς (π.χ., η Μακεδονία αποτελεί περιφέρεια της Ελλάδας, η Ελλάδα αποτελεί περιφέρεια της ΕΕ, κ.λπ.) και ως προς ένα συγκεκριμένο σύστημα αναφοράς (κοινωνική, οικονομική, τεχνολογική κ.λπ. διάθρωση).

Παρά το γεγονός ότι όλοι οι θεωρητικοί της περιφερειακής ανάπτυξης έχουν ως βασικό στόχο την κατανόηση της διαδικασίας της διεύρυνσης ή μείωσης των περιφερειακών ανισοτήτων και της χωρικής ασυμμετρίας γενικότερα, εντούτοις ο όρος «περιφέρεια» δεν ορίζεται ενιαία από όλους τους ερευνητές και δεν υπάρ-

χει ενιαίος καθορισμός των χαρακτηριστικών των περιοχών που εντάσσονται σε μια περιφέρεια ή απαρτίζουν μια περιφέρεια. Κάποιοι επιστήμονες ορίζουν *a priori* ως περιφέρεια κάθε «**συνεκτική γεωγραφική και οικονομική ενότητα**», ενώ άλλοι για τον ορισμό της περιφέρειας χρησιμοποιούν διαφορετικές θεωρήσεις.

Σύμφωνα με ορισμένους επιστήμονες η περιφέρεια ορίζεται ως μια **οριοθετημένη γεωγραφική περιοχή**. Τα όρια της περιφέρειας καθορίζονται με βάση κοινά χαρακτηριστικά των διαφόρων ενότητων από τις οποίες αποτελείται η περιφέρεια και τη μεταξύ τους λειτουργική αλληλεξάρτηση, είτε με βάση τα όρια της περιοχής επί της οποίας ασκείται οικονομική, πολιτική ή διοικητική εξουσία. Στη συνέχεια περιγράφονται ορισμένες από τις κυριότερες προσεγγίσεις, οι οποίες αναφέρονται στον καθορισμό του όρου «*περιφέρεια*».

Κατά τον Isard (1960), περιφέρεια δεν είναι μια αυθαίρετα ορισμένη περιοχή. Αποκτά σημασία λόγω των προβλημάτων της, η επίλυση των οποίων αποτελεί αντικείμενο της Περιφερειακής Επιστήμης. Τα κριτήρια τα οποία τίθενται για το διαχωρισμό του γεωγραφικού χώρου σε περιφέρειες ποικίλλουν ανάλογα με το σκοπό της έρευνας. Έτσι, π.χ., αν τα κριτήρια είναι γεωλογικά ή αφορούν τη μορφολογία του εδάφους, είναι δυνατόν η οροσειρά της Πίνδου ή η θεσσαλική πεδιάδα να θεωρηθούν ότι αποτελούν περιφέρειες, αν είναι πολιτιστικά και αφορούν τρόπους ζωής, ή ιστορική εξέλιξη, οι Κυκλάδες, η Θράκη, η Ήπειρος είναι δυνατόν να θεωρηθούν περιφέρειες, κ.ο.κ.

Οι Christaller (1933) και Losch (1954) έδωσαν στα υποδείγματά τους έναν έμμεσο ορισμό της «περιφέρειας». Συγκεκριμένα, στο υπόδειγμα κεντρικής θέσης (central place theory) οι Christaller και Losch ορίζουν ως περιφέρειες τα **ιεραρχικά συστήματα** των κεντρικών θέσεων ή των πόλεων. Κάθε περιφέρεια έχει ένα μικρό αριθμό πόλεων μεγάλου πληθυσμιακού μεγέθους και ένα μεγάλο αριθμό μικρότερων πόλεων. Η σειρά μιας πόλης καθορίζεται από την ποικιλία των αγαθών που παράγει, η οποία στη συνέχεια καθορίζεται από το σχετικό μέγεθος των περιοχών αγοράς για τα διαφορετικά αγαθά.

Οι πόλεις υποτίθεται ότι εισάγουν αγαθά από άλλες πόλεις που βρίσκονται σε υψηλότερες κατηγορίες της ιεραρχικής κλίμακας και εξάγουν αγαθά σε πόλεις που βρίσκονται σε χαμηλότερες κατηγορίες, ενώ δεν υπάρχει ισχυρή οικονομική αλληλεπίδραση μεταξύ πόλεων της ίδιας κατηγορίας. Τα υποδείγματα αυτά εξετάζουν τη χωρική δομή και τον προσανατολισμό των εμπορικών συναλλαγών και έμμεσα την οικονομική αλληλεξάρτηση των περιφερειών.

Ο Richardson (1979) επέκτεινε την έννοια του κόμβου περιλαμβάνοντας **πολυκεντρικές περιφέρειες**, οι οποίες διαθέτουν διάφορους δευτερεύοντες κόμβους και διάφορες περιφέρειες, αλλά εμφανίζουν υψηλούς βαθμούς εσωτερικής λειτουργικής ολοκλήρωσης. Μια παραλλαγή της κομβικής προσέγγισης αποτελεί η έννοια «**λειτουργικής οικονομικής περιοχής**» (functional economic area), βασισμένη στην άποψη ότι η κυριαρχία ενός κεντρικού κόμβου, πέραν της περιβάλλουσας περιφέρειας, εξαρτάται από το βαθμό χωρικής εξάρτησης όσων εργάζονται στα παρακείμενα κέντρα απασχόλησης.

Σύμφωνα με τους Hoover και Giarratani (1985), ο καθορισμός της περιφέρειας συναρτάται με τη χωρική της αλληλεξάρτηση ή τη λειτουργία της ως «κομβική» αγορά εργασίας. Κατά την προσέγγιση αυτή, οι κομβικές περιφέρειες διακρίνονται, ως προς τη λειτουργία της οικονομίας τους, από εσωτερική λειτουργική ολοκλήρωση, ώστε οι ροές εργασίας, κεφαλαίου και προϊόντων είναι μεγαλύτερες εντός της περιφέρειας σε σχέση με τις αντίστοιχες ροές προς κάποια άλλη περιφέρεια. Επίσης, εντός της περιφέρειας οι δραστηριότητες είναι προσανατολισμένες προς ένα ενιαίο σημείο, ή κόμβο, ο οποίος «κυριαρχεί» οικονομικά στην περιβάλλουσα περιοχή.

Ο Markusen (1987) καθορίζει την περιφέρεια ως μια «...περιοχή ή κοινωνία ιστορικά εξελισσόμενη, με συνάφεια μεταξύ των κατοίκων επί ορισμένου εδάφους που κατέχει κάποιο φυσικό, κοινωνικοοικονομικό, πολιτικό και πολιτιστικό περιβάλλον, και μια χωρική δομή ευδιάκριτη από άλλες περιφέρειες και από άλλες κύριες χωρικές ενότητες, όπως η πόλη και το κράτος...» Σύμφωνα με τον εν λόγω ορισμό, οι περιφέρειες είναι ιστορικά καθορισμένες οντότητες, που προκύπτουν κατά ένα μεγάλο μέρος από την αλληλεπίδραση μεταξύ των ανθρώπων και των τοπικών φυσικών πόρων.

Παρά το γεγονός ότι οι βελτιώσεις στις μεταφορές έχουν άρει πολλούς από τους γεωγραφικούς περιορισμούς, ο παραδοσιακός τρόπος σχηματισμού των περιφερειών δεν έχει μεταβληθεί σημαντικά και συνεχίζει να επηρεάζει ακόμα και σήμερα την εξέλιξη των σύγχρονων περιφερειών.

Γενικότερα, ως περιφέρεια είναι δυνατόν να θεωρηθεί μια περιοχή που χαρακτηρίζεται από γεωγραφική συνέχεια και μοναδικότητα χαρακτηριστικών ή γνωρισμάτων. Τα βασικά χαρακτηριστικά που κυρίως χρησιμοποιούνται για την υποδιαίρεση ενός γεωγραφικού χώρου σε περιφέρειες είναι τα οικονομικά, και για το λόγο αυτό συνήθως αναφερόμαστε σε οικονομικές περιφέρειες. Η πιο συνήθης διαίρεση του γεωγραφικού χώρου που χρησιμοποιείται στην περιφερειακή ανάλυση είναι η διοικητική και η αντίστοιχη αναφορά, αν δεν υπάρχει ανάλογη διεκρίνιση, ταυτίζεται με τις διοικητικές περιφέρειες. Υπάρχουν βέβαια περιφέρειες που απασχολούν τόσο τους περιφερειολόγους, όσο και άλλους επιστήμονες. Έτσι, π.χ., όταν εξετάζονται περιβαλλοντικά προβλήματα, ως περιφέρεια μπορεί να οριστεί η περιοχή που περιβάλλει έναν ποταμό, μια λίμνη κ.λπ. που επηρεάζεται από το περιβαλλοντικό πρόβλημα.

Η διαφορά μεταξύ των εννοιών «χώρος» και «περιφέρεια» βρίσκεται στο γεγονός ότι ο χώρος περιλαμβάνει ένα σύνολο χωρικών μονάδων, οι οποίες μπορεί να είναι διάσπαρτες, σε αντίθεση με την περιφέρεια, η οποία περιλαμβάνει όμορες χωρικές μονάδες. Για παράδειγμα, ο νησιωτικός χώρος της Ελλάδας περιλαμβάνει όλα τα νησιά της χώρας, ανεξάρτητα εάν ανήκουν σε διαφορετικές περιοχές και δεν αποτελούν μια ενιαία οικονομική περιφέρεια. Παρόμοια, ο τουριστικός χώρος περιλαμβάνει όλες τις περιοχές της χώρας με τουριστικές υποδομές, τουριστικούς πόρους και τουριστική ελκυστικότητα χωρίς να αποτελούν μια ενιαία περιφέρεια, ο ακαδημαϊκός χώρος περιλαμβάνει τις πόλεις που έχουν

Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα, κ.λπ. Αντίθετα, η Περιφέρεια, π.χ., Θεσσαλίας περιλαμβάνει τέσσερις όμορους νομούς, που αποτελούν μια συνεκτική γεωγραφική, διοικητική και οικονομική ενότητα.

1.3 Κριτήρια διάκρισης περιφερειών

Από τη συνοπτική παράθεση των ορισμών που προαναφέρθηκαν, προκύπτει ότι ο καθορισμός των ορίων μιας περιφέρειας εντός του εθνικού ή διεθνούς γεωγραφικού χώρου αποτελεί ένα δύσκολο εγχείρημα. Για την περιφερειακή ανάλυση, η κατάτμηση ενός εθνικού χώρου σε οροθετημένες περιφέρειες είναι αναγκαία, ώστε να υπάρχει η δυνατότητα άσκησης μιας συγκεκριμένης περιφερειακής πολιτικής, δόμησης κατάλληλων δεικτών που αποτυπώνουν μια κατάσταση (οικονομική, κοινωνική, αναπτυξιακή κ.λπ.) σε κάθε περιφέρεια και αξιολόγησης των εξελίξεων και της πολιτικής που εφαρμόζεται για την περιφερειακή ανάπτυξη.

Η διάκριση ενός ευρύτερου γεωγραφικού χώρου σε μικρότερες ενότητες (περιφέρειες), που αφορά και εξυπηρετεί την Περιφερειακή Οικονομική Ανάλυση, είναι κυρίως αυτή που σχετίζεται με τις οικονομικές περιφέρειες. Άλλοι επιστημονικοί κλάδοι δίνουν ανάλογο περιεχόμενο στην έννοια της περιφέρειας και η διάκριση ενός γεωγραφικού χώρου σε περιφέρειες γίνεται με διαφορετικά κριτήρια, έτσι ώστε να διευκολυνθεί η θεωρητική ανάλυση και η σύνταξη μελετών.

Τα κριτήρια διαχωρισμού των περιφερειών που έχουν προταθεί είναι διάφορα. Ένας βασικός τρόπος διάκρισης είναι ο κλασικός τρόπος που χρησιμοποίησε ο Boudeville (1966) και εμπλουτίστηκε αργότερα με επιπλέον βελτιώσεις από τους Hoover, Isard, Perroux και Richardson. Ο Boudeville διέκρινε **τρεις τύπους περιφερειών**: τις ομογενείς, τις πολικές και τις προγραμματισμού/σχεδιασμού.

(α) Οι ομοιογενείς περιφέρειες

Οι ομοιογενείς περιφέρειες έχουν κάποιο κοινό χαρακτηριστικό, το οποίο μπορεί να είναι οικονομικό (π.χ. το κατά κεφαλήν εισόδημα, ο βαθμός οικονομικής ανάπτυξης, η διάρθρωση της παραγωγής σε τομείς, το καταναλωτικό πρότυπο), κοινωνικό ή πολιτικό (η σύνθεση πληθυσμού, οι πολιτικές επιλογές, η γλώσσα, το επίπεδο των έργων υποδομής, ο βαθμός αστικοποίησης, η ιστορία της περιοχής) ή γεωγραφικό (τα τοπογραφικά χαρακτηριστικά και η μορφολογία του εδάφους, οι κλιματολογικές συνθήκες, τα αποθέματα φυσικών πόρων). Συνεπώς, ενοποιώντας τις χωρικές ενότητες εντός των οποίων ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά εμφανίζουν αποκλίσεις μικρότερες ενός καθορισμένου ορίου, δημιουργούμε τις ομοιογενείς περιφέρειες.

Ο βαθμός της ομοιογένειας είναι αντιστρόφως ανάλογος του μεγέθους της περιφέρειας, ενώ μειώνεται όσο η περιφέρεια τείνει να ταυτιστεί με τη χώρα. Η χρησιμότητα της διάκρισης αυτής είναι μεγάλη, όταν πρόκειται να εφαρμοστούν μακροοικονομικές μέθοδοι στην περιφερειακή οικονομική ανάλυση. Ο καθορισμός των ομοιογενών περιφερειών προϋποθέτει τον ορισμό του κυριάρχου χα-

ρακτηριστικού ή τη δημιουργία ενός σύνθετου χαρακτηριστικού με βάση το οποίο θα γίνει η διαίρεση ενός μεγάλου γεωγραφικού χώρου (π.χ. μιας χώρας) σε περιφέρειες. Υπάρχουν όμως κάποια προβλήματα στον προσδιορισμό των ομοιογενών περιφερειών, αφού ο καθορισμός του κυρίαρχου χαρακτηριστικού ή χαρακτηριστικού ομοιομορφίας είναι δύσκολος.

Ακόμη, είναι δυνατόν μια περιφέρεια να εμφανίζει ανομοιομορφίες ως προς τα άλλα χαρακτηριστικά, ή μια περιοχή να μπορεί να ενταχθεί σε περισσότερες από μια περιφέρειες ανάλογα με το χαρακτηριστικό ομοιομορφίας που χρησιμοποιείται. Καμιά περιφέρεια δεν αποτελεί ομοιόμορφη γεωγραφική ενότητα με χαρακτηριστικά κατανομημένα ομοιόμορφα σε όλη την επιφάνειά της, ενώ πάντοτε υπάρχουν διαφορές σε βασικά χαρακτηριστικά, όπως είναι το ανάγλυφο του εδάφους, η ποιότητα του εδάφους, η κατανομή των οικονομικών δραστηριοτήτων, το μέγεθος και η χωρική διασπορά των οικισμών, κ.λπ.

Είναι προφανές ότι η απόλυτη ομοιογένεια δεν είναι εφικτή και η ύπαρξη συνεχόμενου χώρου ως προς το χαρακτηριστικό που επιλέγεται δεν υπάρχει. Ο τρόπος οικονομικής ανάπτυξης μιας χώρας και η επιρροή του στη μορφή ανάπτυξης κάθε περιφέρειας διαφοροποιεί τα οικονομικά χαρακτηριστικά κάθε περιφέρειας και δυσκολεύει την ταξινόμησή τους με την εν λόγω μέθοδο. Για αυτό επιζητείται ο μεγαλύτερος δυνατός βαθμός ομοιογένειας, ώστε να είναι δυνατή η εφαρμογή της περιφερειακής πολιτικής και η αξιολόγησή της.

(β) Οι πολικές περιφέρειες

Οι πολικές περιφέρειες περιλαμβάνουν περιοχές οι οποίες εμφανίζουν λειτουργική συνεκτικότητα και στενή αλληλεξάρτηση μεταξύ τους με σειρά σχέσεων και ροών (ροές αγαθών, υπηρεσιών, πληθυσμού, τεχνολογίας κ.λπ.). Οι περιοχές αυτές επηρεάζονται από ένα **κεντρικό πόλο**, ο οποίος συνήθως είναι η μεγαλύτερη πόλη, π.χ. η πρωτεύουσα της περιφέρειας.² Η πολική περιφέρεια σχηματίζεται από τη συγκέντρωση πληθυσμού και οικονομικών δραστηριοτήτων σε ορισμένα σημεία του χώρου. Σε ένα ευρύτερο γεωγραφικό χώρο υπάρχουν διάσπαρτες πληθυσμιακές συγκεντρώσεις, οι οποίες αποτελούν «κεντρικά σημεία» και ελέγχουν τις οικονομικές δραστηριότητες των μικρότερων οικισμών που βρίσκονται στην περιβάλλουσα του κεντρικού πόλου περιοχή. Η πολική περιφέρεια διευκολύνει την ενδοπεριφερειακή ανάλυση, αφού σχετίζεται με την αλληλεξάρτηση που εμφανίζουν οι μικρότερες χωρικές μονάδες μεταξύ τους και με τον κεντρικό πόλο.

Κατά τον Christaller, στη θεωρία της κεντρικής θέσης, οι κεντρικές λειτουργίες κάθε μεγάλου αστικού κέντρου (πρωτεύουσα μιας πολιτικής περιφέρειας) είναι εκείνες που εξυπηρετούν τη γύρω «συμπληρωματική περιοχή». Κάθε πόλη που

2. Η έννοια του πόλου ανάπτυξης, η οποία θα παρουσιαστεί σε επόμενο κεφάλαιο, αρχικά διατυπώθηκε από τον F. Perroux (1955).

διαθέτει τις λειτουργίες αυτές, βρίσκεται σε κεντρική θέση στο σύστημα οικισμών. Το σύστημα αυτό δημιουργεί μια εσωτερική ιεραρχική τάξη (μεγάλη πόλη, κωμοπόλεις, χωριά) και λειτουργική αλληλεξάρτηση, που απεικονίζονται στις οικονομικές ροές μεταξύ της πρωτεύουσας πόλης και των υπόλοιπων οικισμών που βρίσκονται στον περιβάλλοντα χώρο. Η επιρροή της πρωτεύουσας πόλης στους υπόλοιπους μικρότερους οικισμούς και ο βαθμός της αλληλεξάρτησης μειώνεται, όσο αυξάνεται η απόσταση από αυτούς.

Ο καθορισμός των ορίων κάθε πολικής περιφέρειας δεν είναι εύκολος, αφού υπάρχει μια μεταβλητότητα στην ένταση της αλληλεξάρτησης μεταξύ ενός οικισμού με μία ή περισσότερες μεγάλες πόλεις, ενώ προϋποθέτει τον καθορισμό μιας κατώτατης τιμής πυκνότητας ροών μεταξύ τους. Στην πράξη, συνήθως ορίζεται ένα ελάχιστο όριο εξάρτησης, κάτω από το οποίο γίνεται δεκτό ότι δεν υπάρχει αλληλεπίδραση.

Το κριτήριο οριοθέτησης μιας πολικής περιφέρειας είναι η ένταση της αλληλεπίδρασης και οι υπάρχουσες οικονομικές σχέσεις μεταξύ των περιοχών, χωρίς αυτό να διασφαλίζει την ύπαρξη ομοιογένειας μεταξύ τους. Συνεπώς, οι πολικές περιφέρειες δεν είναι απαραίτητα και ομοιογενείς περιφέρειες. Είναι ιδιαίτερα χρήσιμες για τον καθορισμό των κέντρων που ελέγχουν την περιφέρεια και την κατεύθυνση ή την ένταση των διαπεριφερειακών σχέσεων παρά για τον ορισμό των ορίων μιας περιφέρειας.

(γ) Οι περιφέρειες προγραμματισμού ή σχεδιασμού

Οι περιφέρειες προγραμματισμού ή σχεδιασμού περιλαμβάνουν περιοχές που ορίζονται με κριτήρια διοικητικά και πολιτικά. Είναι ένα τμήμα του χώρου που οριοθετείται για την εξυπηρέτηση συγκεκριμένων στόχων της περιφερειακής πολιτικής και χρησιμοποιείται ως διοικητική υποενοότητα του κεντρικού κράτους. Ως παράδειγμα, μπορεί να αναφερθεί η διαίρεση της Ελλάδας σε 13 διοικητικές Περιφέρειες ή ακόμη η διαίρεσή της σε 51 νομούς. Η διαίρεση αυτή βοηθά στην εφαρμογή προγραμμάτων περιφερειακής ανάπτυξης και στη διαδικασία εφαρμογής της περιφερειακής πολιτικής κάθε χώρας.

Τα κριτήρια που χρησιμοποιούνται για τον ορισμό των ορίων των περιφερειών προγραμματισμού μπορεί να είναι συνδυασμός των κριτηρίων ομοιογένειας και πόλωσης. Είναι όμως δυνατόν να επικρατήσουν στοιχεία γεωγραφικής και οικονομικής ομοιογένειας ή να δοθεί έμφαση στη λειτουργική αλληλεξάρτηση και στις οικονομικές ή άλλες ροές μεταξύ των περιοχών. Το μέγεθος των περιφερειών σχεδιασμού/προγραμματισμού συνήθως επιλέγεται έτσι ώστε να διευκολύνεται ο περιφερειακός προγραμματισμός και να μεγιστοποιείται η αποτελεσματικότητα της εφαρμοζόμενης πολιτικής περιφερειακής ανάπτυξης.

Η διαίρεση της Ελλάδας σε 13 διοικητικές Περιφέρειες (9 στην ηπειρωτική περιοχή της χώρας και 4 στα νησιά), οι οποίες διαιρούνται περαιτέρω σε 51 νομούς, θεσπίστηκε με το άρθρο 61 του Νόμου 1622/1986 (ΦΕΚ 92 Α') «Τοπική Αυτοδιοίκηση – Περιφερειακή Ανάπτυξη – Δημοκρατικός Προγραμματισμός».

ΧΑΡΤΗΣ 1.1

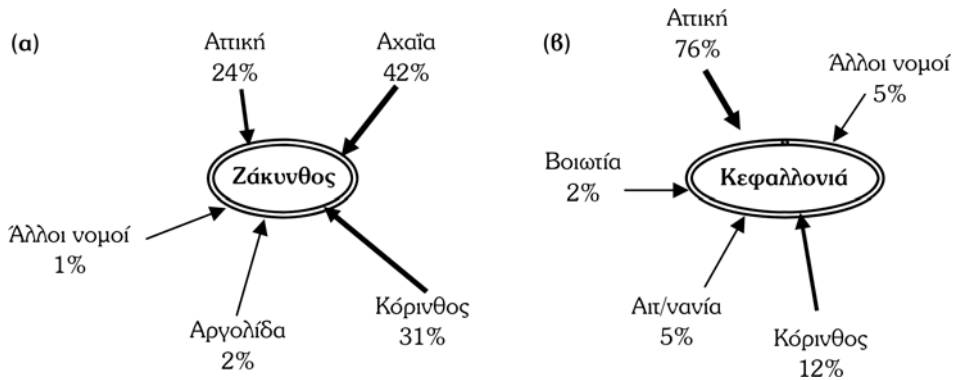
Οι διοικητικές Περιφέρειες της Ελλάδας

Η Ελλάδα περιλαμβάνει 13 διοικητικές Περιφέρειες, οι οποίες υποδιαιρούνται περαιτέρω σε 51 νομούς.

Μεταγενέστερα, ο Νόμος 2503/97 (ΦΕΚ 107Α'), έδωσε στις Περιφέρειες το χαρακτηρισμό ενιαίας αποκεντρωμένης μονάδας διοίκησης του κράτους, με δικό της προσωπικό, δικές της υπηρεσίες και δικό της προϋπολογισμό. Η Περιφέρεια έχει δημοσιονομική αυτοτέλεια και η διάρθρωσή της είναι ανεξάρτητη από τα υπουργεία.³

3. Η νέα διοικητική διαίρεση της Ελλάδας, που εφαρμόστηκε την 1.1.2011 με την επωνυμία «Καλλικράτης», διατήρησε τα υφιστάμενα όρια των Περιφερειών, αλλά σχε-

Αναλυτικά, οι αριθμημένες περιφέρειες στο Χάρτη 1.1 είναι: (1) Αττική, (2) Στερεά Ελλάδα, (3) Κ. Μακεδονία, (4) Κρήτη, (5) Α. Μακεδονία και Θράκη, (6) Ήπειρος, (7) Ιόνια νησιά, (8) Β. Αιγαίο, (9) Πελοπόννησος, (10) Ν. Αιγαίο, (11) Θεσσαλία, (12) Δ. Ελλάδα και (13) Δ. Μακεδονία. Επιπλέον, υπάρχει μια αυτόνομη περιοχή, το Άγιον Όρος, ένα μοναστικό κράτος κάτω από την ελληνική κυριαρχία, που βρίσκεται στην ανατολικότερη των τριών μεγάλων χερσονήσων της Χαλκιδικής.

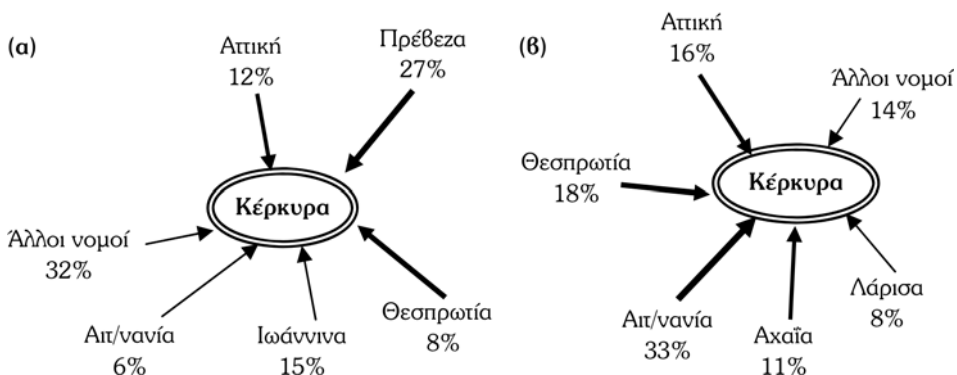
ΣΧΗΜΑ 1.1

Οι «ροές» των βιομηχανικών προϊόντων προς δυο Ιόνιους νομούς

Ο νομός Ζακύνθου δέχεται τα μεγαλύτερα ποσοστά εμπορικών ροών βιομηχανικών προϊόντων από τους νομούς Αχαΐας, Κόρινθου και Αττικής, ενώ ο νομός Κεφαλλονιάς από το νομό Αττικής, οι οποίοι δεν ανήκουν στην Περιφέρεια Ιονίων Νήσων.

Παρατηρώντας τη διαίρεση του εθνικού χώρου στις 13 διοικητικές Περιφέρειες, διαπιστώνουμε ότι δεν διασφαλίζονται ταυτόχρονα τα κριτήρια ομοιογένειας και πολικότητας σε αυτή. Ως παράδειγμα, μπορούμε να αναφέρουμε την Περιφέρεια των Ιονίων νήσων, οι νομοί της οποίας διαθέτουν το κοινό χαρακτηριστικό ότι αποτελούν «νησιά του Ιονίου Πελάγους», όμως οι εμπορικές «ροές» μεταξύ των νησιών, που αποτελούν τους νομούς της Περιφέρειας, είναι πολύ περιορισμένες και η οικονομική αλληλεξάρτησή τους σχεδόν ανύπαρκτη. Οι εν λόγω νομοί συναλλάσσονται εμπορικά κυρίως με τους νομούς της ηπειρωτικής χώρας και σχεδόν καθόλου μεταξύ τους. Έτσι, με βάση την πολικότητα της ευρύτερης περιοχής, ο νομός Κέρκυρας θα έπρεπε να ενταχθεί στην Περιφέρεια

δόν αποδυνάμωσε έως κατάργησε τις Νομαρχίες, μεταφέροντας σημαντικές αρμοδιότητες και διοικητικές εξουσίες στις Περιφέρειες και υποβαθμίζοντας τη Νομαρχία ως διοικητική μονάδα.

ΣΧΗΜΑ 1.2**Οι «ροές» προς το Ν. Κέρκυρας (α) αγροτικών προϊόντων (β) υλικών κατασκευής**

Ο νομός Κέρκυρας δέχεται τις μεγαλύτερες ροές αγροτικών προϊόντων από τους νομούς Πρέβεζας, Ιωαννίνων και υλικών κατασκευής από τους νομούς Αιπωλοακαρνανίας, και Θεσπρωτίας.

Ηπείρου, ενώ οι νομοί Κεφαλλονιάς και Ζακύνθου θα έπρεπε να ενταχθούν στην Περιφέρεια της Δ. Ελλάδας.

Για μια εποπτική παρουσίαση της εξάρτησης των νομών της Περιφέρειας Ιονίων νήσων, θα χρησιμοποιήσουμε τις «ροές» εμπορίου προς τους νομούς αυτούς από την υπόλοιπη χώρα. Χρησιμοποιούμε τα συνολικά στοιχεία από σχετική μελέτη «προέλευσης – προορισμού»⁴ και παρουσιάζουμε στα Σχήματα 1.1 και 1.2, καθώς επίσης και στους Χάρτες 1.2 έως 1.5, σε ποσοστά, τους προμηθευτές των Ιόνιων νομών τριών διαφορετικών ειδών προϊόντων. Από τα σχήματα αυτά και τους Χάρτες εμφανίζεται η χωρική αλληλεξάρτηση των Ιόνιων νομών αναφορικά με τις εμπορικές συναλλαγές τους.

Όπως παρατηρούμε από τα Σχήματα 1.1 και 1.2 και τους Χάρτες 1.2 έως 1.5, τα νησιά του Ιονίου δεν εμφανίζουν μεταξύ τους κάποια άξια λόγου εμπορική συναλλαγή και συνεπώς οικονομική αλληλεξάρτηση. Απεναντίας, εμφανίζουν έντονες εμπορικές συναλλαγές με τους νομούς της Ηπείρου, της Δ. Ελλάδας και κάποιους άλλους νομούς της ηπειρωτικής χώρας, κυρίως την Αττική λόγω του πληθυσμιακού και του παραγωγικού μεγέθους της. Κατά συνέπεια, η εν λόγω Περιφέρεια δεν εμφανίζει κάποια πολικότητα, η οποία να αποτυπώνεται στο μέγεθος των ροών προς την πρωτεύουσα της Περιφέρειας, δηλαδή την πόλη ή το νομό της Κέρκυρας. Αντίθετα, η Περιφέρεια μπορεί να χαρακτηριστεί ως ομοιογενής, με δεδομένο τον νησιωτικό της χαρακτήρα και τη μεγάλη ειδίκευσή της στην τουριστική δραστηριότητα.

4. ΥΠΕΧΩΔΕ/ΓΓΔΕ (1997).